

26. Пришляк В. Цехове ремесло Ковеля XVI–XVIII ст. [Текст] / В. Пришляк // Вісті Ковельщини. – 2003. – № 163–164. – 23 жовт. – С. 6.
27. Яковенко Н. М. Соціальна термінологія латинського документа українського походження XIV–XVI ст. (на матеріалі різних груп населення) [Текст] / Н. М. Яковенко // Іноземна філологія : Республ. міжвідомчий наук. зб. – Вип. 80. – Питання класичної філології. – № 1. – Львів : Вища шк., 1985. – С. 82–89.
28. Bogucka M. Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej [Текст] : monografia / Maria Bogucka, Henryk Samsonowicz. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo, 1986. – 673 s.
29. Gmiterek H. W czasach Rzeczypospolitej szlacheckiej [Текст] / Henryk Gmiterek // Chełm i chełmskie w dziejach. – Chełm, 1996. – S. 51–66.
30. Stecki T. Łuck starożytny i dzisiejszy : monografia historyczna / Tadeusz Stecki. – Kraków : Czcionkami drukarni «Czasu», 1876. – XII, 232 s.

УДК 94(477.82)«1812»:355.422

Дмитро Хоміч

Серпневі бої на Волині під час франко-російської війни 1812 року

У статті наведено стислий огляд та характеристику основних бойових дій на території Волинської губернії у серпні 1812 року. Показано основні сутички й маневри російських та австро-польсько-саксонських військ в означених територіальних і хронологічних межах.

Ключові слова: війна 1812 року, бій, Любомль, «Княжа гора», Стара Вишва.

Хоміч Д. Августовские бои на Волыни во время франко-российской войны 1812 года. В статье представлен краткий обзор и характеристика основных боевых действий на территории Волынской губернии в августе 1812 года. Показаны основные столкновения и маневры российских и австро-польско-саксонских войск в указанных территориальных и хронологических рамках.

Ключевые слова: война 1812 года, бой, Любомль, «Княжья гора», Старая Вышва.

Khomich D. The August Fights Are on Volhynia During Franko-russian of War of 1812. The article provides a brief overview and description of the main clashes in the Volyn province in August 1812. Shown major clashes and maneuvers of Russian and Austro-Polish-Saxon army in these regional and chronological limits.

Key words: war of 1812, battle, Lyuboml, «Princes Hill», Stara Vyzhva.

Постановка наукової проблеми та її значення. Волинь була єдиною українською територією, у межах якої велися активні військові дії періоду франко-російської війни 1812 року, тому хоча б часткова історична реконструкція тогочасних подій особливо актуальна для волинського краю, що став ареною запеклих бойових сутичок.

Аналіз досліджень цієї проблеми. На сьогодні не створено жодної наукової роботи, у якій комплексно розглядалися б військові дії на території Волинської губернії під час франко-російської війни 1812 року. Відповідно, серпневі бої в межах волинського краю періоду «нашествія армії дванадцяти языков» ще не були об'єктом самостійного дослідження. Окремі відомості можна знайти в роботах російських істориків: Д. П. Ахльостишева [4], Н. П. Полікарпова [6], О. І. Михайловського-Данилевського [5] та інших науковців періоду Російської імперії; цікава інформація присутня в роботі австрійського дослідника Вільгельма Едлена фон Геблера [1]; значний обсяг історичних фактів стосовно тогочасних сутичок на Волині систематизував краєзнавець Сергій Яровенко [2].

Мета і завдання статті. З огляду на історичну затребуваність (навіть у ході недавніх святкувань 200-літнього ювілею перемоги Російської імперії над «Великою армією» Бонапарта згадки про участь Волині в тогочасних подіях були дуже нечисленими) та недостатню комплексну досліджуваність заявленої проблематики, **метою** цієї статті є стислий огляд та характеристика серпневих боїв на території Волинської губернії під час франко-російської війни 1812 року.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У середині липня 1812 р. оперативна ситуація в межах так званого «південно-західного театру війни» зазнала серйозних змін. У той час, як на головному московському напрямі російські війська під командуванням М. Б. Барклая-де-Толлі та П. І. Багратіона відступали під натиском наполеонівської «Великої армії», 3-тя Обсерваційна армія генерала Тормасова, основним місцем дислокації якої була територія

Волинської губернії, користуючись малочисельністю і оперативною нерішучістю військ супротивника здійснила успішні бойові операції в межах Варшавського герцогства та Гродненської губернії. Однак, незважаючи на отриману стратегічну перевагу й чудові перспективи подальших наступальних дій (що в корені могли змінити хід тогочасного франко-російського протистояння), російське командування попросту змарнувало всі свої дивіденди від липневого наступу. Як результат – серія дошкульних поразок поблизу села Піддубна (30 липня [11 серпня]) та під містечком Городечна (31 липня [12 серпня]) від австро-саксонських корпусів Карла Шварценберга і Жана Рен'є, що призвело до важкого і виснажливого відступу росіян на Волинь.

Допоки головний акцент у межах південно-західного театру бойових дій був зосереджений на гродненському векторі, на західному пограниччі Волинської губернії відбулися збройні зіткнення між російськими заставами й зактивізованими польськими військовими формуваннями. Так, 25 липня (5 серпня) 1812 р. військовий старшина Чикілієв, керуючи загоном Арзамаського драгунського полку, «при дер. Чернявке разбил с малою командою большую партию неприятеля, сделавшаго в тот день удар на наш против сего места кордон, и прогнал онаго с потерей с его стороны» [6, с. 223].

Двадцять сьомого липня (сьомого серпня) все той же старшина Чикілієв, маючи під своїм керівництвом сотню Донського козачого полку і невелику команду резервного батальйону 10-го драгунського полку відбив напад польського загону із 600 піхотинців, двох кавалерійських ескадронів і трьох гармат, що намагався захопити с. Коритницю (у ході короткого, але дуже запеклого бою особливо відзначився юнкер Бертен'єв, який «действовал храбро с своею командою и упорным сопротивлением способствовал к совершенному прогнанию неприятеля» [6, с. 236]).

Околиці Коритниці ще раз стали місцем відкритих бойових дій – саме навпроти цього волинського села 3 (15) серпня з території Варшавського герцогства було здійснено спробу навести переправу через р. Західний Буг. Намагаючися завадити намірам поляків, на проблемну ділянку кордону прибув військовий старшина Чикілієв із 50 козаками, 50 єгерями та ескадроном Арзамаського драгунського полку під командуванням майора Колтовського. Відсутність артилерії і перевага супротивника у живій силі (на польській території зібралось понад 200 вояків) змусила вояків Чикілієва відійти до с. Чернявка і лише спостерігати за діями поляків. Із настанням ночі до Чернявки прибуло російське підкріплення з 50 піхотинців поручика Арзамаського драгунського полку Бородича-Бойко, 75 єгерів під командуванням прапорщика Ліневича, 48 драгунів поручика Хлусовича і 35 козаків урядника Корнеєва [6, с. 294] – усвідомлюючи безперспективність подальшого перебування на території Волинської губернії та потенційну загрозу оточення переважаючими силами супротивника, поляки опісля тривалої рушничної перестрілки покинули «коритненський плацдарм».

Парадоксально, однак безуспішність численних спроб зламати російську оборону не віднадила поляків від ідей захоплення плацдарму на території Волині – близько полудня 5 (17) серпня, навпроти польського містечка Гродло через Західний Буг на територію Волинської губернії переправився великий польський загін, який поблизу с. Видранки вступив у бій із солдатами Арзамаського драгунського полку під командуванням майора Колтовського. Більше того, користуючися чисельною перевагою (польська колона нараховувала близько 900 солдат), «варшавския шайки» [7, с. 109] змогли підійти до околиць Устилуга й відкрити «брандскугель», тобто прицільний артилерійський вогонь по містечку. Стабілізувати ситуацію росіянам удалося лише з підходом на місце бою загону майора Аршукова, який не лише підтримав рушничний вогонь «засажених в скрытом месте» драгун та єгерів Колтовського, а й зайняв висоту поблизу с. Вульки, що остаточно зупинило атакувальні дії поляків. Для останніх ситуація остаточно погіршилась із прибуттям із м. Володимира-Волинського військ генерала-майора Хрущова – так, до Видранки були відправлені спішені козаки Донського козачого полку під командуванням хорунжого Епіфанова, у самому ж Устилузі було розміщено загін майора Турчанінова «на случай нужды их скорого употребления» [6, с. 297].

За результатами бою під Устилугом, що тривав понад дві години, поляки вкотре змушені були покинути волинські землі, утративши при цьому «довольное число» солдат. Про втрати росіян інформація не збереглася, відомо лише, що в ході сутички особливо відзначився прапорщик Арзамаського драгунського полку Басєв, який «в виду неприятеля привел в неспособность переправу, переправясь на ту сторону [на правий берег р. Західний Буг, тобто на територію Варшавського герцогства], отрубил канат, возвратился под огнем и принял под команду спешенных драгун, явился с ними немедленно к паромной переправе» [6, с. 323].

Допоки на західному пограниччі Волинської губернії російські застави успішно стримували натиск польських військ, на Поліссі, під акомпанемент численних атак переважаючого супротивника, продовжувався відступ 3-ї Обсерваційної армії. Шостого (вісімнадцятого) серпня вздовж Ратненсько-

Кобринської дороги, поблизу с. Самари, відбувся бій між відступаючим загоном Єфима Чапліца та солдатами австро-саксонського авангарду, в ході якого російські війська зазнали відчутних втрат – так, у «Журналі бойових дій 3-ї Обсерваційної армії» згадується про вбитих трьох унтер-офіцерів, двох барабанщиків і 97 єгерів 13-го полку, також невизначена кількість солдат «пропали без вести». Цього ж дня авангард корпусу генерала Каменського відійшов до с. Ратного, де у сутичках з ворогом росіяни втратили вбитими ще понад 150 чоловік [4, с. 129].

Під час затяжної ретиради 3-ї Обсерваційної армії одними з найбільш запеклих були бої поблизу урочища «Княжа гора», де розташовувалася російська форпостна лінія у вигляді стрілоподібного, оснащеного однією гарматою, укріплення. Ще 6 (18) серпня, за свідченням бригадного генерала Пантелея Бенардоса, тут «началась уже малая перестрелка» [4, с. 365], а протягом 8–10 (20–22) числа під «Княжою горою» відбулася ціла серія збройних сутичок, про що можна дізнатися з рапорту безпосереднього учасника тогочасних подій – майора Філатова: «На разсвете неприятель, усиливаясь, на аванпосте казачьем, под командой моею, одного казака ранил. Но я стрелками подкрепил казаков, и тем неприятельское намерение приостановлено было. А как в скорости сего, прислан был от вашего сиятельства офицер, с словесным приказанием, чтобы я оставил занятия мною места и ретировался к селению Жариге [сучасне с. Жиричі], по коему я выполняю приказание начальника, собрав все свои аванпости и ретировался в назначенное место, в виду неприятеля, который приметя мое движение, преследовал меня не спущая с виду и занял мою прежнюю позицию не в малом числе кавалерии и пехоты» [4, с. 159]. Під вечір 10 (22) серпня, у ході чергової багнетної атаки австрійців під командуванням капітана Раппа, росіяни все ж змушені були відійти до с. Жиричі. Окремо варто зазначити, що відступаючі солдати Філатова встигли знищити на місцевій греблі два мости [9, с. 74], не давши таким чином супротивникові повною мірою скористатися плодами перемоги під «Княжою горою» і змусивши того на деякий час зупинити свій наступ.

Десятого (двадцять другого) серпня, для проведення розвідки ворожих позицій у районі містечок Турійськ та Любомль, генерал Тормасов відправив до с. Олеська мобільний загін під командуванням К. Й. Ламберта (Олександрійський гусарський, Татарський уланський, козачий Власова, Євпаторійський татарський, 2-й Башкирський, 1-й та 2-й Калмицькі полки і 10-й єгерський полк [10, с. 73]). Дванадцятого (двадцять четвертого) серпня граф Ламберт виступив із Турійська для розвідки позицій супротивника в околицях Любомля. З огляду на терміновість здійснення цього маневру та особистий наказ генерала Тормасова «с неприятелем не вступать в дело», 10-й єгерський полк і вся піша артилерія були залишені в районі с. Новосілки (нині населений пункт Турійського району), тобто подальший рух у напрямку на Любомль продовжили лише кавалерійські частини. Уже «на марші» до загону Ламберта були приєднані Стародубський драгунський полк і два ескадрони олександрійських гусар, у той час як у с. Олеську було зосереджено два ескадрони Житомирського драгунського полку. Об'їзною дорогою з м. Маційова до м. Любомля було направлено Донський козачий полковника Дячка кіна полк (трохи згодом цим самим шляхом вирушили кілька козачих сотень і чотири ескадрони Татарського уланського полку, які в разі несподіваного удару супротивника мали виконувати роль своєрідного захисного заслону основних російських військ). По обіді 12 (24) серпня поблизу урочища «Кам'яна корчма» неподалік Любомля передові козачі роз'їзди атакували австрійський розвідувальний пікет – почалася рушнична перестрелка, головною метою якої була спроба росіян «привести в действие» два ворожі ескадрони й «подвести их под засаду, за лесом находящуюся» [6, с. 399]. Враховуючи той факт, що австрійські «оние эскадроны с места не трогались» [6, с. 400] та розуміючи всю безперспективність подальших оманливих маневрів із боку власних підрозділів, генерал Ламберт направив у фланг ворожих військ Донський козачий полк і 75 охотників Татарського уланського полку, у той час як основні сили російського загону завдали потужного фронтального удару по австрійських позиціях. Результатом таких дій росіян було повне розбиття ворожих ескадронів і захоплення в полон значної кількості австрійських солдат, про що Ламберт і доповідав О. П. Тормасову: «Как скоро мы приступили ближе к неприятелю, то начал он отступать. Охотники уланского Татарского полка, с частию казачьяго Власова 2-го, ударили на их арриегард, при котором случае взято в плен до 50-ти человек» [2, с. 151].

Не форсуючи подій, упродовж цілого дня 13 (25) серпня і росіяни, і австро-саксонці перебували у повній бездіяльності, що переконливо свідчило про невпевненість супротивників у своїх силах і відкрите небажання розпочинати нові бойові дії. Першими «здали нерви» у росіян – уникаючи загрози оточення переважаючими силами супротивника, граф Ламберт вранці 14 (26) серпня спочатку відійшов до с. Туропина, а потім і до Турійська.

Дванадцятого (двадцять четвертого) серпня австрійська дивізія генерал-лейтенанта Б'янки зустрілася з російським загоном генерал-майора Єфима Чапліца (Павлоградський гусарський, 28-й егерський полки й один ескадрон Лубенського гусарського полку) [4, с. 399] в районі с. Кримного (нині Старовижівського району), де відбувся тривалий і кровопролитний бій, під час якого особливо відзначилися полковник Павлоградського гусарського полку Єгор Федорович Сталь, який «командуя вторым баталионом Лубенского гусарского полка, 12 августа при Кримне с этим баталионом и с 200 казаков усилившагося неприятеля пехотой и артиллерией через целый день удержал, не дав неприятелю двинуться далее трех верст» [6, с. 397], та майор Житомирського драгунського полку Кулябко, що «спешивая в важных случаях драгун, содействовал удержанию и даже прогнанию неприятеля» [6, с. 398]. Незважаючи на хоробрість і стійкість російських солдат у кримненському бою, військові підрозділи Чапліца надвечір відійшли до містечка Вижви, у той час як австрійські дивізії Зігенталя і Б'янки розташувались у районі с. Дубечна, дивізії ж Траутенберга і Фрімонта зупинилися біля містечка Головна. Концентрація серйозних військових сил австрійців поблизу Старої Вижви і присутність тут самого генерала Шварценберга (фактичного головнокомандувача сил наполеонівських союзників на Волині) яскраво свідчили про серйозність намірів опонентів Чапліца. Основна роль у наступальній операції австрійців належала дивізії фельдмаршал-лейтенанта Генріха фон Зігенталя, тому для її підкріплення із дивізії Б'янки було надіслано бригаду Ліхтенштайна, що розмістилася на пагорбі поблизу с. Чевеля, і бригаду Гессен-Гомбурга, котра залишилася в Дубечному [1, с. 55]. Атака Зігенталя, яка проводилася «поутру рано» 13 (25) серпня супроти фронтальних сил супротивника, попросту захлинулася, не отримавши бажаного ефекту; більше того, рішучий супротив росіян швидко вилився в серйозні втрати наступаючих, що досягали 200 чоловіків вбитими й пораненими. Фіаско наступальної акції австрійців значною мірою було зумовлено невдалими діями генерала Фрейліха, який мав прикривати правий фланг дивізії Зігенталя, однак банально не встиг потрапити до місця свого призначення через навколишні трясовини й несподіваний опір російських військ, що розташовувалися в навколишніх лісах.

Пізніше Чапліц дуже докладно описав свої навколівижівські пригоди в рапорті головнокомандувачеві 3-ї Обсерваційної армії генералу Тормасову: «А 13-го числа, поутру рано, неприятель двинулся всею силою преследовать передовыя мои войска, и в 5-ть часов уже приблизился к селению Старой Выжве, где я имел все свои силы готовыми, чтобы отражать. Началось сражение сильное, с пяти часов утра и продолжалось до десяти часов пополудни. Неприятель, быв более нежели вдвое против меня сильнее, позади имея Шварценберга, по показанию пленных, стремился усиленно чтобы конечно сбить наших, покушаясь на разные пункты. Но как я накануне, обозрев позицию и местоположение, и на перед с помощью генерала Корнилова, построил пехоту и кавалерию, а стрелков во всех важных местах, генерал Корнилов сам наблюдал и распоряжал действие, то неприятель везде встречал храбрый отпор и скольков продолжении целого дня ни бился со всеми своими силами, не мог выиграть у нас ни одного шагу» [4, с. 399].

Спостерігаючи за безуспішними спробами свої підлеглих зламати опір непоступливого супротивника, князь Шварценберг наказав фельдмаршал-лейтенантові барону Б'янки відправити на передову бригаду князя Ліхтенштайна й черговою лобовою атакою переломити хід бою на користь австрійців. Розуміючи безперспективність фронтального удару, Б'янки вирішив здійснити обхідний маневр у напрямку російського лівого флангу, для чого було сформовано тактичну колону в складі бригади князя Алоїза Ліхтенштайна з двох гренадерських батальйонів, двох батальйонів полку Альвінці й трьох рот полку Зімбшена [1, с. 55]. Виконуючи свій рейд, австрійцям довелося пробиратися крізь майже непрохідний, заболочений ліс, де, за спогадами очевидців тих подій, «аби рухатися, спочатку треба було прокласти собі шлях». Незважаючи на глибоке болото, яке практично унеможливило обхід російських позицій через ліс чи довкола нього, австрійцям все ж таки вдалося віднайти дорогу («з допомогою обізнаного у цих теренах місцевого мешканця» [1, с. 55]), яка вела широкою дугою до Старої Вижви через лівий фланг сил Чапліца.

Сам російський командир так описав дії супротивника: «И так, понесши неприятель значительный убыток, не имел успеха, наконец ввечеру чрез болота лесами переправил несколько пеших баталионов и частицу кавалерии с левого моего фланга, чтоб отрезать вверенную мне часть от местечка Выжва, занявши перед оным возвышенность и первую плотину, воспретил мне чрез оную ретиряду» [4, с. 400]. Саме тут, на одній із лісових галявин, австрійський загін наштовхнувся на російських стрільців, які відкрили прицільний вогонь по щільних рядах наступаючого супротивника. Рятуючи ситуацію, дві роти австрійського полку Альвінці під шквальним рушничним вогнем зуміли відкинути супротивника до околиць Вижви. Тепер уже становище загону Чапліца було близьке до критичної межі, однак на допомогу росіянам прийшли обставини – передові загони австрійської колони вкотре

погрузли в трясовині, а настання нічної темряви фактично унеможливило подальшу орієнтацію на місцевості. Скориставшись зручним моментом, Єфим Чапліц вирішив контратакувати: «Генерал-майор Корнилов, который был послан от меня остановить неприятеля, сам лично с баталионом 28-го егерского полка ударил на штыках и опрокинул их пехоту, как между тем кавалерия, также ударив с двух сторон, прогнала неприятеля с места, очистив тем путь для всего отряда. А почему неприятель, не успевши и в сем предприятии, не смел уже наступать, а я успел перейти плотину и мост пред местечком состоящие» [3, с. 153]. Під час бою прапорщик Дмитровецький зі взводом стрільців багнетною атакою проклав шлях відрізаних російській артилерії, а капітан Нелідов 1-й із гренадерською ротою прикривав переправу кавалерії й артилерії, забезпечивши таким чином загону Чапліца можливість безперешкодного проходження греблі та моста через р. Вижву, після чого єдину місцеву переправу було знищено. Австрійський історик фон Геблер так описує несподіваний контрудар росіян: «Як тільки-но [артилерійський] вогонь затих і одна з трьох висунутих рот приступила до зайняття перехрестя, на них із гучним криком кинувся ворожий ескадрон. На щастя, підполковник генштабу граф Лятур, який був прикріплений до колони, помітивши загрозу, наказав команді перелізти через неї і стріляти у темну кіннотну масу, і ворожий ескадрон, залишивши багато загиблих, поспіхом відтягнувся назад. Але минуло не так багато часу, як сюди повернулася вже сильніша кавалерійська колона. Та і їй не вдалося досягти якогось більш-менш вирішального результату. А тим часом окремі патрулі полку Зімбшена наблизилися впритул до російської колони, що відступала. Один із цих патрулів у нічних сутінках дістався навіть перших хат Вижви, де його зустрів, щоправда, вогонь ворожих рушниць» [1, с. 56].

Отже, формальну перемогу в боях під Старою Вижвою здобули австрійці, які під час 18-годинної сутички змусили росіян покинути свої оборонні позиції, але бажаного знищення загону Чапліца князь Шварценберг усе ж не досягнув. Більше того, якби не військова ерудиція барона Б'янкі й успішна флангова диверсія його загону, результат вижівського протистояння міг мати найнеочікуваніші наслідки – ще о пів на сьому вечора 12 (25) серпня, тобто в самий розпал сутички, генерал Фрейліх сповістив князя Шварценберга, що його «праве крило, у міжчасі оточене ворогом, не в стані триматись довше», а за словами фон Геблера, подібне «зізнання, озвучене відомим як своєю нестримністю в атаці, так і непоступливістю в обороні відважним генералом Фрейліхом, видавалося вкрай тривожним» [1, с. 55]... Однак, як би там не було, варто визнати й той факт, що Єфим Чапліц зміг відступити без серйозних втрат не лише завдяки героїзму своїх солдат, а ще й тому, що настання нічної темряви й банальне незнання території завадили австрійцям наповну використати свою чисельну перевагу.

Власне, саме вдалі дії загону Чапліца дозволили головним силам 3-ї Обсерваційної армії 14 (26) серпня безперешкодно відійти до Ковеля (прикривали такий маневр залишені в районі с. Несухойжі Володимирський піхотний і Таганрозький драгунський полки під загальним командуванням генерал-майора Пантелеймона Григоровича Бернадоса [5, с. 335]), а згодом, з огляду на всі небезпечні обставини (крім дій австрійців, поляків і саксонців, на території Волинської губернії також була отримана інформація про облогу м. Бобруйська 17-ю дивізією Яна Генріха Домбровського та вихід французьких частин до кордонів Чернігівської губернії), 13 (25) серпня О. П. Тормасов прийняв рішення про відведення всіх своїх військ за лінію річки Стир у районі м. Луцька.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, упродовж серпня 1812 р. волинський край став територією, у межах якої відбулася низка значних бойових зіткнень, під час яких і наполеонівські союзники, і росіяни зазнали відчутних втрат. Однак головним результатом тогочасних подій на Волині було те, що, незважаючи на чисельну перевагу в силі та повну стратегічну ініціативу, австро-польсько-саксонські війська так і не змогли розгромити 3-тю Обсерваційну армію, яка організовано відійшла за р. Стир у районі м. Луцька, зупинивши наступ супротивника і продовжуючи прикривати шляхи на Київ та Москву. Водночас, ураховуючи всю важливість збереження історичної пам'яті українського народу, актуальною залишається проблема створення фахової наукової роботи на основі широкого кола архівних матеріалів, що була б присвячена комплексному висвітленню перебігу всіх боїв на території Волинської губернії під час франко-російської війни 1812 р.

Список використаних джерел та літератури

1. Цитаделя: Львівський мілітарний альманах / за ред. О. Фешовця, О. Дедика та ін. – Львів : Астролябія, 2012. – Ч. 1 (7). – 124 с.
2. Яровенко С. П. Сім боїв війни 1812 року на Волині / С. П. Яровенко // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Україна та Волинь у наполеонівських війнах : матеріали Міжнар. істор.-краєзн. наук. конф., присвяч. 200-річчю війни 1812 р. (11–12 трав. 2012 р.). – Луцьк : Волин. старожитності, 2012. – Вип. 41. – С. 151–155.

3. Ададуrow В. В. Наступательная операция австрийского вспомогательного и VII-го корпусов «Великой армии» на Волини в стратегических планах французского командования (август–сентябрь 1812 года) / В. В. Ададуrow // Отечественная война 1812 года. Битвы. Поля сражений. Мемориалы. – Можайск : Бородин. гос. музей-заповедник, 2008. – С. 148–160.
4. Ахлестышев Д. П. Двенадцатый год. Исторические документы собственной канцелярии главнокомандующего 3-ю Западной армией ген. от кавалерии А. П. Тормасова / Д. П. Ахлестышев. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1912. – 722 с.
5. Михайловский-Данилевский А. И. Описание Отечественной войны 1812 года : в 4 ч. Ч. 1 / А. И. Михайловский-Данилевский. – СПб. : Тип. Штаба Отдельного Корпуса Внутренней Стражи, 1843. – 413 с.
6. Поликарпов Н. П. Боевой календарь-ежедневник Отечественной войны 1812 года / Н. П. Поликарпов ; [под ред. В. П. Никольского]. – М. : Печатня А. Н. Снегиревой, 1913. – Ч. 1. – 663 с.
7. Потрашков С. В. Генерал А. П. Тормасов во главе 3-й Резервной обсервационной армии (май–сентябрь 1812 г. / С. В. Потрашков. // Бородино и наполеоновские войны. Битвы. Поля сражений. Мемориалы : материалы II Междунар. науч. конф., посвящ. 195-летию Бородинского сражения (Бородино, 3–5 сент. 2007 г.). – Можайск : Маленький город, 2008. – С. 103–117.
8. Сироткин В. Г. Отечественная война 1812 года / В. Г. Сироткин. – М. : Просвещение, 1988. – 255 с.
9. Харкевич В. А. Война 1812 года от Немана до Смоленска / В. А. Харкевич. – СПб. : Тип. Ген. Штаба, 1901. – 184 с.
10. Шведов С. В. Комплектование, численность, оружие российской армии в Отечественной войне 1812 года / С. В. Шведов. – Саратов : СГИ, 2005. – 222 с.

УДК 94:470/477.82:«19»

Петро Олешко

Структура землеволодіння у Волинській губернії в другій половині XIX століття

У статті досліджено зміни, які відбулися в структурі землеволодіння у Волинській губернії після проведення в Російській імперії реформ 1861–1863 рр., польських виступів 1863-го. Проаналізовано становище різних верств землевласників у другій половині XIX ст., визначено причини, які привели до змін у перерозподілі землекористування, та наслідки аграрних перетворень на Волині.

Ключові слова: Волинська губернія, Волинь, землеволодіння, реформа.

Олешко П. Структура землевладения в Волынской губернии во второй половине XIX в. В статье изучаются изменения, произошедшие в структуре землевладения в Волынской губернии после проведения в Российской империи реформ 1861–1863 гг. и польских выступлений 1863-го. Анализируется положение разных слоев землевладельцев во второй половине XIX в., выделяются причины, приведшие к изменениям и перераспределению землевладения, последствия аграрных преобразований на Волини.

Ключевые слова: Волынская губерния, Волинь, землевладение, реформа.

Oleshko P. The Structure of Landownership in Volyn's Region in the Second Half of the XIX Century.

Changes which happened in the structure of landownership in Volyn's region after realization of reforms of 1861–1863 and the time of Polish actions in 1863 in the Russian empire are investigated in the article. The state of different layers of landowners in the second half of the XIX century is analyzed, reasons which lead to changes in re-distribution of land-using and consequences of agrarian transformations on Volyn are determined.

Key words: Volyn's region, Volyn, landownership, reform.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аграрна реформа 1861 р. передбачала скасування юридичної залежності селянина від поміщика. Це суттєво змінило поземельні відносини на всій Правобережній Україні, у тому числі й на Волині, де маєтки великих землевласників – латифундистів, магнатів, поміщиків – були позбавлені більшості своїх попередніх власницьких прав та привілеїв. Означені зміни в найближчі роки після реформування аграрних відносин у 1861 р. привели до зміни системи землеволодіння в усіх адміністративно-територіальних одиницях Волинської губернії.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Соціально-економічний розвиток волинських земель у другій половині XIX ст., його особливості після утвердження тут аграрних перетворень, викликаних реформами 1861–1863 рр., ставали об'єктом дослідження вітчизняних істориків І. Гуржія, Р. Оксенюка, В. Приймака [1]. Зважаючи на стан розроблення проблеми аграрних відносин у другій половині XIX ст. на Правобережній Україні у вітчизняній історіографії, ми обрали аспект, який стосується структури землеволодіння на Волині після аграрних реформ 1861 р., що не був предметом комплексного вивчення.